

LÜHIDALT

Methis. *Studia humaniora Estonica* 2022, nr 29. Tartu: Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituut, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. 199 lk.

Mullukevadise Methise teemanumbri „Kirjandus ja avatus. Jaan Kaplinski ja Ilmar Laaban” läteks on kaks 2021. aastal toimunud konverentsi, millega tähistati Jaan Kaplinski 80. sünnipäeva ja Ilmar Laabani 100. sünniaastapäeva. Pealkirjas esile toodud avatuse mõiste on võetud Ivar Ivaski 1968. aastal avaldatud pühendusluuletustest Kaplinskile ja Laabanile ning saatesõnas seletavad koostajad Marin Laak ja Ene-Reet Soovik seda muu hulgas piirideülesusega, mis iseloomustab nii Laabanit kui ka Kaplinski: mõlemad on ammutanud „ainest laiast maailmast” ning lasknud „oma loomingul kohalikkuse kapslist kaugemale liikuda” (lk 5). Peale

mentaalsuse ja eri keeltes liikumise puudutab see mõlema suhtumist emakeelde: reegelliku ranguse asemel vaba ja mänguline keelekasutus (Laabani luules läbiv) *resp.* sunnita toimiv, võimalikult loomulik pruuk (Kaplinskil avaldus see teravalt just hilisema perioodi sõnavõttudes). Kogumikus see paralleel siiski esil ei ole, kuna Laabani interdistsiplinaarse konverentsi ettekannete alusel on kaante vahele jõudnud üksnes kaks artiklit (autoreiks Aija Sakova koos Tiina Kirsiga ning Triinu Ojamaa), mis põhinevad luuletaja arhiivil, käsitledes tema (suuresti rahvusvahelist) kirjavahetust, mitte luule- ega mõtteloomingut. Lisaks on „Teooriavahenduse” rubriigis Laabani essee „Muusika, ühiskond, revolutsioon” (tlk Anti Saar), millele eelneb Hasso Krulli saateartikkel Laabani „muusikameelest”.

Kaplinskile pühendatud konverentsilt pärinevad neli artiklit, mis käsitlevad suuremalt jaolt luuleloomingut ja milles

kerkib esile loodusmõte. Ene-Reet Soovik uurib Kaplinski luules esinevat tuule motiivi, millel on ühisosi tuuleteemalise looduskirjandususega, ja eristab nelja „luuletuult”: geograafiline („n-ö reaalne tuul”), mütoloogiline, personifitseeritud ja kosmoloogiline tuul („esindab maailma ülesehitust *pars pro toto*”) (lk 97–98). Thomas Salumets avab Kaplinski ja tema „hingesugulase” Tomas Tranströmeri ökoloogilist vaatevinklit ning avatuse arusaama (sh „avatuks jäävat vaadet enestele”, lk 28). Samuti on Marek Tamm võtnud vaatluse alla Kaplinski ökoloogilise mõtte, seda aga esseistika põhjal, uurides, mida ütlevad need tekstid „ellujäämiseks” „keset süvenevat keskkonnakriisi” (lk 113–114).¹ Arne Merilai artikkel suskab kaante vahele kolmandagi konverentsi: Kaplinskile pühendatud jutt on liidetud sellest aasta jagu hiljem Paul-Erik Rummo 80. sünnipäeva konverentsil peetud ettekandega, analüüsides mõlema luuletaja tekste „visualiseeriva pragmapoetika abil” (lk 34), mis toob esile „Kaplinski tekstide [---] tavalisest suurema semantilise kumulatsiooni” ja Rummo poetika struktuuri lähenemise „veelgi enam sünkroonilisele paradigmatväljale, millega kaasneb dia-kroonilise süžeeelise tugevam fragmenteerumine” (lk 46).

Methise erinumbreis tavaks saanud vabaartiklid haakuvad sedapuhku koguni teemana toodud sõnapaariga – lõdvalt, kuid siiski: Maarja Hollo kirjandusanalüüsi fookuses on Tiina Kurnimi autobiograafia „Sörve rahva elukeerdkäigud” ja Ülo Tuuliku dokumentaalromani „Sõja jalus” ning Igor Pilshchikovi käsitlus kvantitatiivsest formalismist ja kauglugemisest

¹ Kaplinski kui ökoloogilise mõtleja lätete ja mõjude kohta, mida Tamm valgustab, vt ka E. Annus, Inimene kui looduslik keha. Eesti kirjanduse tajuilmad 1960.–1980. aastatel. – Keel ja Kirjandus 2023, nr 1–2, lk 190–208. <https://doi.org/10.54013/kk782a10>

on igati suunatud metodoloogilisse avarusse/avatusse.

B. M.

Methis. *Studia humaniora Estonica* 2022, nr 30. Tartu: Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituut, Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv. 235 lk.

Pealkirja „Keskkondluse erinumber” kandva köite rubriigis „Teooriavahendus” avaldatud ökokriitika teoreetiku Timothy Mortoni artikkel annab ühtlasi määratluse keskkondluse (ingl *environmentalism*) terminile: see tähendab „rida kultuurilisi ja poliitilisi reaktsioone kriisile inimeste suhetes neid ümbritsevaga. Need reaktsioonid võivad avalduda teaduse, aktivismi või kunstina või olla segu kõigist kolmest.” (Lk 198) Nii pakub ainevallalt avar ja mitmekesine kogumik keskkonnahumanitaaria, kirjandusteaduse, kunstiajaloo, kultuuriuuringute, keskkonna- ja sotsiaaliajaloo alaseid uurimusi.

Üksainus artikkel käsitleb XVII sajandit, nimelt Johannes Gutsblaffi „Lühikeses teates ja õpetuses” (1644) kirjeldatud ekstreemseid ilmastikutingimusi ja kliimamuutustest põhjustatud mässu (Ulrike Plath, Kaarel Vanamölder) – näidates efektselt, et kliimakriis ja sellega seotud väljaastumised „ei ole ainult 21. sajandi fenomen, vaid neil on pikk ajalugu” (lk 39). Ülejäänust enamik tegeleb XX sajandiga, tuues välja, et ökoloogiline teadlikkus ja keskkonnakaitse on Eestis olnud vahelduva eduga ikka esil, ning muu hulgas osutades asjaolule, et nõukogude ajal oli just keskkonnakaitse valdkond, kus „tolereeriti mõningal määral kodanikuaktivismi ja vaba mõttevahetust” (lk 132). Vaatluse all on Eesti loomakaitse liikumine kahe maailmasõja vahel ja selle olulisim juht Erich Kattenberg (Karl Hein),

Vladimir Beekmani Aatomiku-raamatud, nende kirjutamiskontekst (sh loodushoiu küsimus) ja tuumaenergeetika areng tege-likkuses (Elle-Mari Talivee), keskkonna-
probleemide kajastumine kunstis 1970.–1980. aastatel ja samal ajal looduskaitst-
jate nägemus kunsti rollist (Linda Kaljundi), fosforiidikaevanduste vastane võitlus
1970–1980-ndate Eestis (Olev Liivik) ning XXI sajandi konfliktid ja protestid („hiie-
sõjad”, „metsasõda”) seoses Eesti loodus-
ja kultuuriobjektide kaitsmisega (Tõnno
Jonuks, Lona Päll, Atko Rimmel, Ulla
Kadakas). „Varia” rubriigist saab lisaks
ülevaate keskkonnahumanitaaria kui uuri-
misala „väljakujunemisest läbi suurkonve-
rentside prisma” (lk 223, Kati Lindström)
ja roheliste rattaretkist aastail 1988–1993
(Tambet Muide). Nii on teemanumbri
toimetajad (Plath, Talivee, Kadri Tüür)
teinud head tööd, selleks et kogumik oleks
temaatiliselt hästi sujuva ülesehitusega
ning kõnetaks lugejaid võimalikult mitme-
plaaniselt.

B. M.

Õige keha, vale keha? Näitus keha tähendustest Eestis. Koostanud ja toi-
metanud Anu Kannike ja Kristel Rattus.
Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2023. 310 lk.

Käesoleva aasta märtsis avati Eesti Rahva Muuseumis näitus „Õige keha, vale keha?” ja peeti sama pealkirjaga konverents. Kuigi humanitaarteadustes hakati kehalisusele kõrgendatud tähelepanu pöörama juba mitukümmend aastat tagasi,² oli näha, et teema haarab ikka veel kaasa ja äratav huvi: näituseplakatid olid linnaruumis välja-
paistval kohal ja konverentsisaal oli kuu-
lajaid täis. Kõige sellega kaasnev artikli-
kogumik on ilus raamat. Minimalistlike

² Vt nt J. Noormets, *Keha*. – Keel ja Kirjandus 2008, nr 8–9, lk 710–720.

mattmustade kaante vahel – pealkiri on paberisse üksnes sisse pressitud ja muul moel tähistamata – avaneb kirev, värviliste vahelehtede ja rohkete fotoillustatsiooni-
dega sisu.

Raamat on jaotatud kuueks osaks: „Elu-
kaar”, „Toit ja tervis”, „Ilus ja inetu, sünnis ja sündsusetu keha”, „Rahvuskeha”, „Kan-
natus”, „Tehnoloogia, fantaasia ja keha”. Iga osa raamib üldistav avatekst, lähemalt saab lugeda vanade eestlaste iluideaalidest, piimapropagandast Eesti ajal, nõukogude sünnitusmajade ruumilahendustest, liba-
huntidest, sportimise magusast valust jpm. Filoloogiasse puutuvad ennekõike Kris-
tiina Rossi artikkel abielu mõistest XVII sajandi kirjakeeles ja Eve Annuki artikkel haiguse kujutamisest Eesti naiskirjanike autobiograafilistes tekstides.

Laias laastus samade üldteemade kaupa on struktureeritud ka näitus, mis on ülal järgmise aasta jaanuarikuuni ja mida kindlasti maksab raamatu kõrvale vaa-
data. Eriti tänapäevasele, digivahendeid kasutades loodud näitusele mahub olu-
liselt rohkem üksikjuhtumeid (esemeid, alateemasid, lugusid). Teistpidi, raamatust võib saada detailsemat infot isegi mõne näituseeksponaadi kohta (näiteks täpsus-
tatakse 1905. aastast pärit tikitud korseti kohta, et see on pidurõivas, millega tööd küll teha ei saa; vt lk 132).

Kehalisuse hiigelsuurt teemat kitsen-
dav rõhuasetus normimisel (missuguseid kehaga seonduvaid toiminguid peetakse õigeks, missuguseid valeks?) tuleb samuti selgemini välja raamatust. Olgugi kohase infoga raamistatud, püüavad näitusel para-
tamatult pilku ilusad või kurioossed ese-
med oma materiaalsuses: vanad head kir-
jud sukad ja matusekindad, aga ka näiteks Marie Underi kuuldeaparaat. Raamatus on võimalik igasuguste objektide normatiiv-
set loomust põhjalikumalt avada.

Kui viimane jaotus „Tehnoloogia, fan-
taasia ja keha” kompab kohati ulmelis-

tulevikulisi motiive, siis pikemalt käsitleda ei ole jõutud mõnda vahetus olevikus ideoloogiliselt eriti laetud teemat. Näiteks koroonapandeemiaga kerkinud kohustusliku vaksineerimise teema on rahvuskeha uurimise seisukohast äärmiselt põnev, kuid leiab ainult põgusat mainimist; toidu alateema juures ei puudutata tänapäevast veganliikumist, mis tundub praegustest suundumustest üks olulisemaid. On aga täiesti arusaadav, et päevapoliitiliselt tundlike küsimuste käsitlemine teadlase vaatevinklist võibki vajada suuremat distantsi.

Kogumiku kiituseks tuleb rõhutada, et kuigi mõni tekst on asjalik materjalikirjeldus ja teine uitab teoreetilistes kõrgustes, on kõik ühte viisi hästi loetavad. Ülepea on praegu ikka veel kestval 1.1 teadusartikli fetišeerimise ajajärgul tore lugeda informatiivseid artikleid, mis on lehenupust põhjalikumad, aga arusaadavalt suunatud oma distsipliinist väljapoole.

J. R.

Karl Pajusalu, Eberhard Winkler. Salatsi liivi keele teejuht. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023. 99 lk.

Tänavuse liivi pärandi aasta puhul on ilmunud mitu tähelepanuväärset raamatut liivi keelest ja kultuurist. Üks neist on „Salatsi liivi keele teejuht”, mis tutvustab ainsat süstemaatiliselt talletatud Liivimaal ehk Liivi lahest läänes, Riia ja Pärnu vahel kõneldud liivi keelt.

Kui põlvest põlve edasi antud Kuramaa liivi keel on elav keel oma väikese ja tegusa kogukonnaga, kes seda tänapäevalgi teatavates funktsioonides tarvitab (sealhulgas kirjakeelena), siis Henriku „Liivimaa kroonikast” tuttavate Väina ja Koiva liivlaste keelt on dokumenteeritud märksa vähem, nii et sama põhjalikku ülevaadet neist liivi keeltest kirjutada poleks võimalik.

Salatsi liivi keelest on ehk üllatavaltki palju üleskirjutusi XVII–XIX sajandist, mille põhjal on seda keelt võimalik kirjeldada ja tundma õppida sellisel määral, et saab moodustada uusi salatsiliivikeelseid lauseid ja tekste. Salatsi liivi keelest on talletatud kokku üle 5000 sõnavormi. Need esindavad 1400 tüve, millest on kas ühise päritolu või hilisemate keelekontaktide kaudu 85% tuntud ka Kuramaa liivi keeles, 60% eesti keelealal ja 35% läti keeles. (Lk 61) Tuleb küll arvestada, et kõik salatsiliivi allikad on kirjalikud ja keelejuhtide käsitlemisel kasutatud lätikeeled näidislauseid on võinud mõjutada praegu teadaolevate keelenäidete lausemoodustust (lk 57). Salatsi liivi keelt on XX ja XXI sajandil taas elustatud ilukirjanduses ja nendele uutele tekstidele on loodud muusikat (lk 11). Luulet on kirjutanud Salatsi liivi keeles XXI sajandil Ķempi Käril³ ja Katri Pajusalu⁴.

Teejuht annab ülevaate Salatsi liivi keele häälikusüsteemist, laadi- ja vältevaheldusest, morfoloogiast ja sõnavarast. Neile lisandub salatsiliivi–kuraliivi–eesti temaatiline sõnastik (lk 63–81) ja tekstinäidete valimik, mis koosneb Anders Johan Sjögreni XIX sajandi keskel kogutud 27 vanasõnast, XX sajandi läti kirjamehe ja publitsisti Laimons Rudzītise jutustuse „Lībma” („Liivimaa”) katkendist ning kahest Ķempi Kärli luuletusest. Seda

³ Vt **Ķempi Käril**, Salatsi joug kolm aģa. Salatsi jõe kolm kallast. Salacas upes trīs krasti. Liivi Sõprade Selts, 2013; **Ķempi Käril**, Toini sina. Teine sina. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013; **V. Ernštreits, G. Kļava, K. Pajusalu, T. Tuisk** (toim), Trillium 2.0. Līvõ lūolkub. Liivi luulekogu. Lībiešu dzejas izlase. Rovvõrdvavil Līvõd sõbrād seļts, 2021.

⁴ **K. Pajusalu**, Āģist. Neli haikut Salatsi liivi keeles. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XXI–XXII. Pühendusteos Karl Pajusalule 60. sünnipäevaks. Toim E. Saar, M. Norvik, E. Velsker. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023, lk 287.

õheldast raamatut võib võtta kui autorite mitme aastakümne uurimistöõ üldarusaadavat, ent siiski teaduslikult süstemaatilist kokkuvõtet eesti keeles.⁵ Salatsi liivi keele uurimise olulisi verstaaposte loetleb põhjalik kirjanduse nimistu teose lõpus: Johann Andreas Sjögreni 1861. aastal Peterburis ilmunud grammatikale ja sõnaraamatule järgnevad üksikud kirjed XX sajandist sellistelt autoritelt nagu Laimons Rudzītis, Paul Ariste, Eduard Vääri, Tõnu Karma, Marta Rudzīte ja Salme Tanning. Suurem

⁵ Kõige põhjalikuma Salatsi liivi keele grammatika on samad autorid avaldanud viie aasta eest saksa keeles (**E. Winkler, K. Pajusalu**, Salis-Livisch II. Grammatik und Wörterverzeichnis. Mit einem Anhang zu den salislivischen Sprichwörtern. Auf der Grundlage von J. A. Sjögrens Sprachmaterialien. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 89.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag in Kommission, 2018).

osa viidatud allikaid on avaldatud pärast Eberhard Winkleri 1994. aastal Münchenis ilmunud kommenteeritud salatsiliivi keelematerjalide kogumikku⁶ – pärast seda paistab Salatsi liivi keele üksikasjalikum uurimine olevat nagu paisu tagant pääsenud.

„Salatsi liivi keele teejuhti” saab tarvitada kõrgkooliõpiku või keeleteadusliku käsiraamatuna, kuid võiks pakkuda ka koduloolist huvi praegusele Eesti-Läti piirialale jääva muistse Metsapooli maakonna ja naaberpiirkondadega seotud inimestele.

O. H.

⁶ **E. Winkler**, Salis-livische Sprachmaterialien. (Veröffentlichungen des finnisch-ugrischen Seminars an der Universität München. Serie C: Band 21.) München, 1994.